

סוריה – מלחמת אזרחים ללא הכרעה

שלמה ברום, בנדטה ברטי ומרק הלר

ההתקוממות העממית שפרצה בסוריה במארכס 2011 הפכה למלחמת אזרחים, שסופה אינו נראה באופק. שום צד משני עברי המתרחש – כוחות משטרו של בשאר אל-אסד מזה והפלגים השונים המורדים בו מזה – אינו מסוגל להכריע את הצד השני. שניהם נהנים מיתרונות יחסיים, ובה בעת סובלים מחסרונות המשקפים את הרכבה העדתית המיוחדת של החברה הסורית, ומושפעים ממבנה המשטר כפי שהתמסד והתבסס לאורך שנים, ומאופן ומידת הסיוע החיצוני המוגש להם. על רקע זה מתנהל מאבק מתמשך, המאופיין במעין 'תיקו' לא יציב.

במאמר זה יתוארו וינתחו מאפייניה המרכזיים של מלחמת האזרחים, וכן האתגרים שהציב משך המלחמה בפני שכנותיה של סוריה במזרח התיכון ועבור שחקנים בינלאומיים. את הניתוח יחתום דיון בהשלכותיה הישירות של המלחמה, בכיווני התפתחותה האפשריים ובהשפעתה על ישראל.

'האביב הערבי' – המקרה הסורי

התהפוכות החברתיות-פוליטיות שהתרחשו במזרח התיכון במסגרת 'האביב הערבי' לבשו צורה שונה בכל מדינה וחברה, בהתאם למאפייניה הייחודיים. תחילתו של הגל שסחף מדינות במזרח התיכון במצרים ובתוניסיה – שתי מדינות שהחברות בהן הומוגניות יחסית. נגזר מכך שבשתיהן הצבא אינו בעל אופי סקטוריאלי, וגם אם יש לו אינטרסים משלו – הוא מתפקד (פחות או יותר) כצבא לאומי המייצג את החברה כולה. נוסף לכך, בשתי מדינות אלה, כשהתברר למנהיגות הצבאית שההתקוממות העממית המכוונת נגד המשפחה השלטת היא רחבת-היקף, היא בחרה להסיר את תמיכתה מהשלטון – של בן-עלי בתוניסיה ומובארכ במצרים – כדי להימנע מעימות עם שכבות רחבות בחברה ולשמור על האינטרסים הארגוניים שלה.

אופי החברה שונה לחלוטין בסוריה. החברה הסורית היא סקטוריאלית ונחלקת לפי קווי הפרדה דתיים ואתניים. כ-70 אחוזים מכלל האוכלוסייה הם ערבים סונים. לצד הרוב הסוני הגדול קיימות בסוריה קבוצות מיעוטים גדולות של ערבים-עלוויים, ערבים-נוצרים וכורדים. כמו כן קיים בסוריה מיעוט דרוזי קטן. המשטר שעיצב חאפז אל-אסד, אביו של הנשיא הנוכחי בשאר, התבסס על קואליציה של המיעוט העלווי שאליו משתייכת משפחת אסד, יחד עם הנוצרים, הדרוזים ואנשי המעמד הבינוני הסוני המתגוררים בערים. המשטר העניק לשותפיו תנאים נוחים להמשיך למלא תפקיד מרכזי בחיים הכלכליים של סוריה, וכן דאג להציב את בני העדה העלווית וקבוצות אחרות המשתייכות לקואליציה זו בעמדות המפתח בצבא ובשירותי הביטחון.

כמו ביתר המדינות בעולם הערבי שהיו זירת התקוממות נגד המשטר – כל אחת והייחוד שלה – קשר הדוק נרשם בין המצב החברתי-כלכלי הקשה בסוריה לבין המרידה נגד המשטר. חלק ניכר מאוכלוסיית המדינה גר בכפרים ומתפרנס מחקלאות. להתפרצות המרידה קדמו מספר שנות בצורת רצופות, שפגעו קשות בחקלאות המבוססת בעיקר על מי גשם. כתוצאה מכך התפתחה הגירה נרחבת מן הכפר אל העיר. הוערך כי השיעור השנתי של מעבר מהכפר לעיר בתקופה זו הגיע ל-3.62 אחוזים מהאוכלוסייה. התוצאה הבלתי-נמנעת הייתה עלייה בשיעור האבטלה והעוני.¹

מאפיינים אלה הסבירו במידה רבה את הכיוון ואת אופי התפתחותה של המרידה במשטר בסוריה, וזאת להבדיל מהתפתחותן של המרידות במצרים ובתוניסיה. בסוריה פרצה מחאה של הפריפריה נגד המרכז. במצרים, לעומת זאת, המרידה פרצה במרכז – בקהיר ובערים הגדולות. אמנם, האירוע שהצית את אש ההתקוממות בתוניסיה התרחש בעיר מחוז נידחת – כך קרה גם בסוריה, אבל גם בתוניסיה עבר מרכז המרידה חיש מהר לבירה תוניס. אין זה מפתיע, אם כן, שגם בשנתה השלישית של התקוממות בסוריה, המשטר מצליח עדיין לשמור על השליטה בחלק גדול ממרכז המדינה, תוך שהוא מתבסס על הקואליציה המסורתית שכונן חאפז אל-אסד.

הקואליציה שרדה חרף האופי הסקטוריאלי של מלחמת האזרחים, ולא התפרקה. אפילו חלקים מהמעמד הבינוני הסוני, שמושבו בערים, דבקו בתמיכתם במשטר. גם הצבא ושירותי הביטחון שמרו על לכידותם ונאמנותם למשטר, גם אם נרשמו שיעורים מוגבלים של עריקה. על כך יש להתפלל, בהתחשב בכך שהצבא בסוריה מבוסס על גיוס חובה, כלומר, רוב החיילים, בהתאמה להתפלגות העדתית של אוכלוסיית המדינה, מוצאם סוני. נראה כי הישג זה של הצבא נובע מכך שהמשטר השכיל לבסס את היחידות החשובות של הצבא על הרכב דתי/אתני, המבטיח נאמנות.

מאפייני המרידה וההתמודדות בין הצדדים המעורבים בה השתנו עם הזמן. השלב של הפגנות מחאה המוניות, שלא נעשה בהן שימוש בנשק, הסתיים לאחר זמן קצר. המרידה האלימה שבאה בעקבותיו התפתחה גם משום שהמשטר דיכא באכזריות את המחאה הלא-אלימה. בהתאם לכך השתנה סדר היום של המורדים. במקום מחאה עממית, שנשאה על נס סיסמאות התואמות את רוח 'האביב הערבי' של דמוקרטיה, חופש וזכויות אדם, הפכה המרידה למלחמת אזרחים עדתית של סונים נגד קבוצות מיעוט במדינה. הכורדים, מצידם, אימצו סדר יום משלהם, שבמרכזו שאיפה להשיג אוטונומיה. גם התפתחות זו הייתה במידה מסוימת תוצאה של מדיניות מכוונת של המשטר, אשר הדגיש את האופי העדתי של המרידה כדי לחזק את נאמנות המיעוטים כלפיו. ההבדל בין אופי ההתקוממות בסוריה לבין התקוממויות שפרצו במדינות אחרות נובע מדינמיקה זו. בעוד במקומות אחרים במזרח התיכון שנשטפו על ידי גל 'האביב הערבי' התמקד המאבק במאמץ של קליקה מצומצמת לשמור על שלטונה מול התנגדות עממית, בסוריה התפתח מאבק של מגזרים שלמים, שהמשטר מייצגם, מול הרוב הסוני המתקומם והמאיים לנשלם ממעמדם. מבחינת שני הצדדים, זהו מאבק קיומי. משמעות זו של המאבק עבור שני הצדדים מסבירה במידה רבה את הנחישות והאכזריות המאפיינות אותו.

שירותי מודיעין ואמצעי תקשורת במערב טעו בהערכת כושר העמידה של המשטר הסורי. ההנחות שרווחו בשלב הראשון של המרידה – והתבססו על השתלשלות האירועים בתוניסיה ובמצרים – היו כי קיצו קרוב. לכאורה, אירועי 'האביב הערבי' במדינות אלה הוכיחו כי המשטרים הערביים הדיקטטוריים אינם מסוגלים להתמודד עם מרידה של ההמונים שהתגברו על מחסום הפחד. כך טעה גם שר הביטחון הישראלי דאז, אהוד ברק, שב-2011 ניבא שמשטר אסד ייפול תוך זמן קצר.² כאשר חוסלה הצמרת הביטחונית הסורית כולה בפיגוע התאבדות ב-18 ביולי 2012, הוסקה מסקנה שזה סופו של המשטר.³ גם היא התבדתה. במידה לא-מבוטלת של אירוניה, אפשר להזכיר את הדחת הגנרל טנטאווי והצמרת הביטחונית המצרית על ידי הנשיא מורסי, אשר פינתה מקום בצמרת לגנרלים צעירים ונמרצים יותר מההנהגה הוותיקה, והם אלה שהביאו בסופו של דבר לקיצו של משטר 'האחים המוסלמים'. כך גם הוביל חיסול הצמרת הביטחונית הסורית להחלפתה באנשים צעירים ואפקטיביים יותר, ורק חיזק את יכולת ההתמודדות של המשטר.

בניתוח מאבקים אלימים מתמשכים מסוג זה ניכרת נטייה להתעלם מהחשיבות העצומה של יכולת הלמידה וההסתגלות של הצדדים הלוחמים. כאשר החלה המרידה האלימה הופתע המשטר, וכשירותו להתמודד עמה הייתה נמוכה. אמנם, הייתה לו

עדיפות חומרית עצומה – צבא גדול ומצויד היטב, אך למרות שברמה התפיסתית נשען המשטר על נאמנות הצבא ועל יכולתו להבטיח את שרידותו, הצבא לא הוכשר להתמודד עם מרידה עממית גורפת. אחרי הכול, הוא אומן להתמודד עם צה"ל במלחמה בין שני צבאות סדירים. לכן, המשטר נאלץ להכשיר את כוחותיו לעימות המתפתח ומתרחב, תוך כדי לחימה. משימה זו התבצעה בשני אופנים. היחידות הנאמנות המעורבות באופן פעיל בלחימה הוכשרו לסוג ההתמודדות הנדרש, ולצד זאת הוקמה מיליציה עלווית שנועדה להתמודד לצד הצבא עם המורדים, בשיטות הלחימה שלהם. בשני התחומים הללו, איראן וחזבאללה (שאף התערב במקומות מסוימים בלחימה באופן פעיל) סיפקו למשטר הסורי סיוע רב-ערך ביעוץ, באימון ובציוד ייעודי.

התמשכות הלחימה השפיעה במידה רבה גם על התפתחות כוחות המורדים. הניסיונות לאחדם ולהעמידם תחת הנהגה מדינית וצבאית אחת כשל, והם נותרו מפוצלים בין קבוצות שונות, המייצגות אינטרסים אידאולוגיים, סקטוריאליים ואישיים שונים – החל ב'צבא סוריה החופשי', המייצג את הגורמים החילוניים-ליברליים ומבוסס במידה רבה על עריקים מהצבא הסורי, דרך גורמים אסלאמיסטיים מתונים יחסית ועד הגורמים האסלאמיים-סלפיסטיים הקיצוניים, ובכללם אלה המקורבים לאל-קאעדה. ככל שהתמשכה מלחמת האזרחים, התחזקו הקבוצות האסלאמיסטיות הקיצוניות. האפקטיביות של קבוצות אלה נבעה מצירוף של מוטיבציה גבוהה וכוח לוחם מנוסה, הכולל מתנדבים זרים בעלי ניסיון, שהגיעו לסוריה מזירות "מאבק ג'האדיסטי" אחרות כמו עיראק, ואשר נהנה ממימון ומציוד משופר המסופק על ידי תומכיו במדינות המפרץ. התחזקותן של קבוצות אלה משקפת את כוח המשיכה הגובר שלהן עבור מתנדבים מתוך סוריה עצמה, הנספחים לשורותיהן.

הפיצול בשורות האופוזיציה מונע שילוב כוחות, שיוכל אולי להטות את הכף. במחצית השנייה של 2013 אף התפתח מאבק אלים, בעיקר בצפון-סוריה, בין הקבוצות הג'האדיסטיות לבין צבא סוריה החופשי. יריבות זו לא תסייע למורדים להתמודד עם המשטר. מנגד, בפיצול גלומים גם יתרונות. הקבוצות המקומיות מכירות היטב את זירת הלחימה שלהן, והן גמישות יותר מכוחות המשטר. כך, המורדים מסוגלים להילחם בכל אזור ברחבי המדינה, בעוד המשטר נאלץ להעביר כוחות ממקום למקום בהתאם להתפתחויות בשטח. המשטר מסוגל לנצח כמעט בכל קרב אחרי ריכוז כוחות, אבל יכולתו לשמור על הישגיו מוגבלת בשל צורך מתעורר לרכז כוחות בזירת לחימה אחרת. זאת ועוד, הפיצול הופך את כוחות המורדים לעמידים יותר. גם אם תוכרע קבוצת מורדים אחת, המרידה לא תדוכא.

מאפיינים אלה של שני הצדדים הלוחמים, בצירוף התמיכה המדינית, הפיננסית והלוגיסטית שמגישים להם שחקנים אזוריים ועולמיים (כמפורט בתת-הפרק הבא), יצרו מצב של מעין 'תיקו' עם עליות וירידות לכל צד, ללא הכרעה הנראית באופק. המשטר הצליח לשמור על שליטתו במרכז, ובייחוד בציר דמשק-חומס-אזור החוף, ואילו המורדים נאחזו בשטחים נרחבים בפריפריה, כאשר על העיר החשובה חלב מתנהל מאבק מתמשך, וכל צד שולט בחלק ממנה. נראה כי רק שינוי במאפייני המעורבות החיצונית הצבאית ובעוצמתה יוכל גם לשנות את מאזן הכוחות בין הצדדים הלוחמים, וליצור תנאים להכרעה. כאשר חזבאללה הגביר את מעורבותו בלחימה, בקרב שהתחולל ביוני 2013 על העיר אל-קוציר שבקרבת חומס, דחקו כוחות המשטר את המורדים מן העיר. הוערך כי חזבאללה שלח יותר מאלף לוחמים לסוריה – חלק חשוב מהדרג הלוחם שלו – והייתה זו המעורבות של חזבאללה בקרב על אל-קוציר שכנראה הכריעה ותרמה לשמירת קווי הקשר עם לבנון והאזור העלווי בצפון-מערב סוריה, ובלמה את התחושה ששררה, כי המשטר נדון לתבוסה.⁴ נראה היה אז שזו נקודת מפנה, ושמכאן ואילך יצבור הצבא הישגים שיובילו לדיכוי המרידה, אולם לא כך התפתחו הדברים. האבדות שחזבאללה ספג בקרב זה והלחצים הפוליטיים שהופעלו על הארגון בתוך לבנון בגין הלחימה לצד כוחות אסד – אלה הובילו את הנהגתו לצמצם את המעורבות בקרבות.

התקיפות בנשק כימי שבוצעו על ידי המשטר ושהגיעו לשיאן בתקיפה שבוצעה בפרברי דמשק ב-21 באוגוסט 2013, אשר גרמה להרג מאות אזרחים, הביאו את הממשל האמריקאי לאיים במבצעי עונשין מצד ארצות הברית ובעלות-בריתה. למרות הספקות באשר לאמינות האיום האמריקאי, המשטר הסורי ובעלת-בריתו, רוסיה, לא היו מוכנות להסתכן בכך שארצות הברית תממש אותו, ומה שיתחיל בתקיפות מוגבלות יתפתח לאיום ממשי על המשטר. כצעד מנע וביוזמה רוסית, הציעו המשטר הסורי ורוסיה שסוריה תצטרף לאמנת הנשק הכימי ותתפרק מכל הנשק הכימי שברשותה. ארצות הברית אימצה יוזמה זו ובעקבותיה גם מועצת הביטחון של האו"ם. רוסיה וארצות הברית הגיעו להסכם על תהליך פירוק מהיר, שיימשך כתשעה חודשים ויסתיים באמצע 2014. ה-OPCW – הארגון האחראי ליישום האמנה הכימית – החל בפעילות נמרצת על אדמת סוריה למימוש ההסכם. המשטר הסורי, שהפגין נכונות לממש את ההסכם במלואו, משתף פעולה עם פקחי הארגון ועד כה הושמדו כל אמצעי הייצור, הערבוב והמילוי של רש"קים. החומרים עצמם רוכזו תחת פיקוח ויש כוונה להעבירם אל מחוץ לסוריה עד סוף השנה ולהשמידם שם.

אמנם, נותר חשש שהמשטר ינסה להסתיר חלק מיכולותיו בתחום הכימי, וזאת משום שפירוק הנשק שולל ממנו אמצעי שהוערך כממלא תפקיד במלחמה על הישרדותו. עם זאת, ההסכמה לפירוק מאגרי הנשק הכימי אפשרה למשטר להפוך לשותף לגיטימי בהסכם בינלאומי, וכן יצרה עבור שחקנים אזוריים ועולמיים עניין בשרידותו של המשטר, לפחות עד שההסכם יתממש במלואו, כדי למנוע את נפילת הנשק הכימי לידיים לא־אחראיות. באופן פרדוקסלי, הנשק הכימי, שבראיית המשטר אמור היה להיות ערובה לשרידותו, הפך עבורו לאיום, בעוד חיסול הנשק הכימי נעשה עבורו תעודת ביטוח, לפחות לזמן מוגבל.

מעורבות חיצונית במלחמת האזרחים הסורית

"במלחמה", אמר נפוליאון (או כך נטען שאמר), "היחס בין מורל לחומר הוא שלושה לאחד". למרות שרשרת הניצחונות המרשימים של נפוליאון, שקיבעה את פרסומו כמצביא גדול, גורלו בסופו של דבר מעורר ספקות בדבר התקפות האוניברסלית של כמה מאמירותיו המצוטטות ביותר. בכל מקרה, האמירה המסוימת הזאת מערפלת יותר מאשר מבהירה. אחרי הכול, הממדים החומריים של כוח ניתנים לשיפוט ולאומדן ברמת ביטחון מסוימת, אבל מורל וגורמים לא־מוחשיים דומים הם קשים להערכה. קושי זה משתקף באתגר שעמו מתמודדים משקיפים, בנסותם לנתח את הכיוון והתוצאה האפשריים של מלחמת האזרחים.

ראשית, אפילו המאזן החומרי אינו חד־משמעי. מצד אחד, בשל האופי העדתי הגובר של המלחמה והרוב הסוני המכריע באוכלוסייה, לאופוזיציה יש יתרון ברור על פני המשטר הנשלט על ידי עלווים, במונחים של היקף ומאגר גיוס. כוחות המורדים, במגבלות יכולת המיצוי של בסיס הגיוס, צריכים להיות מסוגלים להפעיל את "הגדודים הגדולים", אשר בהתאם לקביעה אחרת של נפוליאון – "מקבלים יחס עדיף מאלוהים". עם זאת, המשטר מצויד בחימוש עדיף בהרבה על זה שבידי המורדים, הן בכמות והן באיכות. גם יחסי המורל או הגורמים הלא־מוחשיים בין שני הצדדים אינם ברורים. בשעה שהאופוזיציה, ובייחוד הגורמים האסלאמיסטיים, מונעים על ידי אידאולוגיה קוהרנטית, המשטר עלול להינזק יותר מבחינה פוליטית, והוא נהנה מהיתרון המבצעי של אחדות הפיקוד. מעבר לכך, אחרי כמעט שלוש שנים של עימות אכזרי, שני הצדדים נחויים להתמיד במאבק על בסיס השכנוע שתבוסה תביא לחיסול חשבונות נוראי. במלים אחרות, הנוסחה לכאורה של נפוליאון אינה עוזרת להבהיר את כיוון הסכסוך. הדבר היחידי שאפשר להגיד בביטחון־מה הוא שהתערבות חיצונית – שבמקומות

כמו לוב ובחריין העניקה יתרון לצד אחד ועזרה להביא תוצאות מהירות ומכריעות – משחקת תפקיד גם בסוריה. אבל למרות שגם בסוריה נטה המאזן של מעורבות צדדים שלישיים באופן כללי לצד אחד – המשטר, לא הייתה למעורבות זו אותה השפעה על כיוון התפתחות הסכסוך. הסיוע שניתן למשטר פגע בתנופה של המורדים בתחילת ההתקוממות, ובהיעדר שינוי דרמטי בהתנהגות האמריקאית יבטיח לו אולי לא ניצחון, אבל לפחות יכולת לשרוד ולהמשיך להילחם בעתיד הנראה לעין.

הסיוע החומרי למשטר ניתן על ידי שתי שותפותיו המסורתיות במה שמכונה "ציר ההתנגדות" – איראן וחזבאללה. חמאס, החבר הרביעי בברית זו, נטש את הזדהותו עם המשטר הסורי משום שהאופי העדתי של מלחמת האזרחים לא אפשר להצדיק נטייה לתמיכה באסד בקרב בסיס התמיכה הסוני שלו, וניצחון "האחים המוסלמים" במצרים נראה כמציע לארגון פטרון מבטיח יותר. אבל למרות שחמאס הפיק תועלת מהברית הזו לפני פרוץ מלחמת האזרחים, הוא לא תרם לה רבות מעולם, מעבר לציפוי הדק של סולידריות פאן-אסלאמית. עם פרוץ גלי המחאה נגד אסד, חמאס אפילו לא נראה כגורם בעל משמעות, כזה שראוי להזכירו בכרזות שעליהן נכתב "לא לאיראן, לא לחזבאללה", שנישאו על ידי המפגינים. לפיכך, עריקת חמאס לא השפיעה כלל על מאזן הכוח החומרי והמורלי. אולם, המורדים הסורים הבינו מייד שאיראן וחזבאללה קשורים למשטר מסיבות של אידאולוגיה וזהות שיעית, שהן עמוקות יותר מחישוב תועלתני כזה שאפיין את הקשר בין המשטר לבין חמאס. המחויבות של איראן וחזבאללה למשטר התבטאה בסיוע שהעניקו לו – נשק, כספים, ייעוץ טקטי, תמיכה בעיצוב הפיקוד והשליטה, ובמקרה חזבאללה, כאמור, גם השתתפות בפועל בלחימה. נוסף לכך, ל"ציר ההתנגדות" לא חסרו בעלי-ברית מחוץ לאזור. החשובה ביותר בין אלה הייתה רוסיה, אשר המשיכה במשלוחי נשק לסוריה (גם אם לא סיפקה למשטר את כל מבוקשו). חשוב יותר, רוסיה (וגם סין) הגנו באופן עקבי על המשטר בפורומים בינלאומיים וחסמו כל יוזמה אפשרית במועצת הביטחון, שיכלה להביא להחלטה הדומה לזו שהתפרשה כמסמיכה פעולה צבאית מערבית במקרה של לוב, אשר הביאה להפלתו של מועמר אל-קד'אפי. עמדה זו היא שיקוף של רגישות-יתר רוסית (וגם סינית) להתערבות מערבית בתמיכה במרידות נגד משטרים. פרשנויות רבות הוצעו להתנהגות הרוסית, רובן נקשרו לשאיפתה של רוסיה לחזור למעמד של מעצמת-על השווה לזה של ארצות הברית או של המערב בכללו. בכל אופן, הסבר משכנע לא-פחות הוא השכנוע הרוסי שהאסלאם הקיצוני הוא החלופה היחידה לשליטים האוטוריטריים המאוימים על ידי המרידות בעולם הערבי. לניצחון הגורמים האסלאמיסטיים עלולות להיות השלכות מסוכנות ברוסיה ובמדינות מרכז אסיה, שהיו חלק מברית המועצות (כך

גם בחבל שינג'יאנג בצפון-מערב סין). בכל מקרה, התוצאה הייתה שרוסיה העניקה למשטר הסורי רשת ביטחון בינלאומית – נכס שיש לו ערך מדיני ומורלי משמעותי.⁵ מול רשת התמיכה במשטר נערכה ברית קוהרנטית הרבה פחות של תומכי המורדים, הכוללת את טורקיה, קטר, ערב הסעודית, סונים בלבנון ובעיראק, ובתקופת שלטון "האחים המוסלמים" – גם את מצרים. הקואליציה המתנגדת לאסד כללה גם את "הקמפיין הכווייתי הגדול" – קבוצה של אנשי דת סלפים ופוליטיקאים של האופוזיציה בכווית – אשר דווח כי תרמו מיליוני דולרים לגורמים אסלאמיסטיים בסוריה.⁶ כן דווח שסודאן, למרות קשריה הטובים עם איראן, מכרה נשק מתוצרתה ומתוצרת סין לקטר, ששלחה אותו למורדים הסוריים.⁷ כמו האופוזיציה הסורית עצמה, השחקנים הללו (לא כולל סודאן) היו מאוחדים בעוינותם לאסד מסיבות עדתיות ובגין השותפות שלו עם איראן. עם זאת, הם היו חלוקים בתפיסותיהם לגבי סוריה שלאחר אסד, וכן ביחס לשיטות, לדרכי הפעולה וליעדי הסיוע שהגישו. הם אמנם סיפקו סיוע פיננסי למיליציות שונות, למטרות הומניות ולסיוע לפליטים, וגם סיפקו נשק, אבל מאמציהם לא היו מתואמים. למרות שהם אפשרו למורדים להמשיך להילחם, הם השפיעו בסופו של דבר על מאזן הכוחות בתוך סוריה פחות מאשר הפטרונים הזרים של המשטר. בלטה במיוחד ההימנעות של שחקנים אלה מנוכחות בתוך סוריה. מעבר לדיווחים על נוכחות ג'האדיסטים זרים, ובמיוחד עיראקים סונים הפועלים תחת הדגל של אל-קאעדה, לא נרשמה מעורבות ישירה שיכלה לאזן את מעורבות חזבאללה בלחימה. בולט יותר היה היעדרה של מעורבות אמריקאית או מערבית אחרת. ארצות הברית ושותפותיה האירופיות הכירו במועצה הלאומית הסורית, חזרו וגינו את מעשי המשטר, דרשו שאסד יוחלף כחלק מכל הסדר פוליטי וכן ארגנו קבוצות תמיכה לאופוזיציה הסורית כגון "ידידי סוריה". ככל שעלה מספר האזרחים ההרוגים, מדינות מערביות הטילו גם סנקציות כלכליות והכריזו על נכונותן לספק למורדים ציוד לא-קטלני, כמו ציוד קשר ואמצעים רפואיים – בייחוד לקבוצות המאורגנות ב"צבא סוריה החופשי". בכל מקרה, ממשל אובמה הסתייג מהעברת נשק שיוכל לשנות באופן משמעותי את המאזן בתוך סוריה, ועוד יותר ממעורבות ישירה אמריקאית. ללא הנהגה של ארצות הברית, מדינות מערביות אחרות לא רצו וגם לא יכלו להתאים את מעשיהן להתבטאויות החריפות שלהן.

להיסוס האמריקאי סיבות רבות. העיקרית שבהן הייתה הסתייגות בסיסית מהסתבכות נוספת במצב לא-פתיר במזרח התיכון, כאשר רק באחרונה הצליחה ארצות הברית להשתחרר ממעורבותה המתמשכת בעיראק ובאפגניסטן. קיימת טענה שכל מה שנחוץ כדי לתקן כמה ממקורות חוסר האיזון המבצעי הפועל לטובת המשטר

הן פעולות מוגבלות מנגד, כתקיפות אוויריות מוגבלות ו/או קביעת אזורים אסורים לטיסה. התשובה לכך היא שגלומה בפעולות אלו סכנה של "מדרון חלקלק", דהיינו, פעולות נגד של המשטר ותומכיו (למשל, פעולות איראניות נגד השותפות של ארצות הברית במפרץ), שיגררו את ארצות הברית למעורבות עמוקה יותר מכפי שהתכוונה. שנית, אין איזון בין התמיכה הטוטלית של הברית איראן-חזבאללה-רוסיה במשטר לבין חוסר ההתלהבות של המערב מהאופוזיציה הסורית. מאז שהחלו להתברר תוצאות הפלת השליטים האוטוריטריים במזרח התיכון, האופטימיות ההתחלתית במערב לגבי הסיכויים להתבססותן של דמוקרטיות ליברליות התחלפה בהתפכחות, עד כדי כך שרבים במערב נעשו שותפים לדעה הרוסית (וגם של חוסני מובארכ) לגבי זהות מחליפיהם של השליטים המודחים. בסוריה, אסלאמיסטים קיצוניים הפגינו את הנחישות והיכולת הצבאית הגבוהות ביותר בלחימה נגד אסד, ולצד זאת גם קשר חלש ביותר לערכים שעליהם מבוססת העוינות של המערב לאסד. משקלם הגובר של גורמים אלה במחנה האופוזיציה מעורר תהיות באשר לשאלה, האם הפלת משטר אסד לא תאריך את מלחמת האחים ותהפוך מצב רע בלאו הכי לרע עוד יותר. מסיבה זו, דעת הקהל בארצות הברית נוטה באופן מובהק נגד כל התערבות אמיתית במלחמת האזרחים בסוריה. זאת, למרות דרישות חוזרות ונשנות של אישים פוליטיים, ובפרט הסנטור ג'ון מקיין, כי ארצות הברית תמלא במלחמה תפקיד משמעותי יותר.

מכל אלה עולה שעד שלהי 2013, המאזן הכולל של מעורבות זרה בסוריה פעל לטובת המשטר ועזר להקהות את היתרונות ההתחלתיים שייתכן כי היו למורדים, ואפילו להתגבר עליהם. לאחר שלא התממש האיום של פעולות ענישה מצד המערב נגד המשטר בגין שימוש בנשק כימי, והתגבשה הבנה בין ארצות הברית ורוסיה בנושא חיסול הנשק הכימי בסוריה, פחתו הסיכויים למעורבות מערבית פעילה, ונראה כי מאזן זה אינו צפוי להשתנות. יתר על כן, ייתכן שרקע לענישת המשטר הסורי עוד ייווצר, וכי הממשל האמריקאי ימצא עצמו במצב שבו ייאלץ לממש את האיום. אך גם אז – אם יתבצעו תקיפות עונשין מוגבלות – ספק האם יביאו שינוי מהותי במאזן הכוחות בין המורדים לבין המשטר.

גלישת מלחמת האזרחים הסורית מעבר לסוריה

למלחמת האזרחים בסוריה נודעה השפעה רחבה לא רק על שום מעורבותם העמוקה של שחקנים אזוריים בסכסוך הפנימי, אלא גם בשל ההשפעה הישירה של הלחימה על ביטחון ויציבותן של שכנותיה.

מעל לכול, המלחמה גבתה מחיר הומניטרי כבד בסוריה עצמה ובקרב שכנותיה הקרובות. בסוריה השסועה נהרגו יותר ממאה אלף בני-אדם. מאז יולי 2012 נהרגו כחמשת אלפים איש בממוצע בכל חודש.⁸ לפי הערכה מיוני 2013, שנמסרה על ידי גוף המתמחה במצב זכויות האדם בסוריה, לפחות שלושים ושישה אלף מההרוגים היו אזרחים, כשמונת אלפים מהם ילדים.⁹ בנוסף, במדינה שבה כעשרים ושניים מיליון תושבים, כארבעה מיליון עזבו את בתיהם והפכו לפליטים, ועוד כשבעה מיליון נזקקו לסיוע הומניטרי על מנת לשרוד.¹⁰

שכנותיה של סוריה, ובראשן טורקיה, ירדן ולבנון, נאלצו לשאת בנטל ההומניטרי ולהתמודד עם זרם יציב של פליטים שהגיע לשטחן. הנציב העליון של האו"ם לפליטים (UNHCR) מעריך שבערך 1.9 מיליון סורים ברחו מארצם, כש-38 אחוזים מהם הם ילדים מתחת לגיל 12.¹¹ במהלך 2013, עם האכזריות הגוברת של המלחמה ובאין סימנים להתקדמות לקראת פתרון, הזרימה היומית הממוצעת של פליטים הגיעה לששת אלפים – שיעור שלא נראה כמוהו מאז רצח העם ברואנדה בתחילת שנות התשעים. חלק קטן מהפליטים מצא מקלט בצפון-אפריקה, במצרים ובצפון-עיראק, שבהן מספרי הפליטים היו כ-14,000, 106,000 ו-150,000, בהתאמה.¹² כמובן, מספר הפליטים במדינות אלה נמוך מכדי שתהיה לו השפעה ממשית על המדינה המארחת, אולם המצב שונה בתכלית בשלוש המדינות המארחות העיקריות: טורקיה, ירדן ולבנון, שאליהן הגיעו מרבית הפליטים.

טורקיה, המארחת כ-430,000 פליטים, נמצאת במצב הטוב ביותר מבחינה פוליטית וכלכלית להתמודדות עם המשבר הסורי ולפתיחת גבולותיה לפליטים. מאז תחילת מלחמת האזרחים נקטה טורקיה מדיניות של "גבול פתוח", העניקה חסות זמנית לפליטים והתהדרה בכך שהיא מפעילה עשרים מחנות בעשרה מחוזות – שהוגדרו כ"מחנות הפליטים הטובים ביותר שנראו אי-פעם".¹³ אולם, המצב רחוק מאידאלי: בהיעדר סימן לסוף המלחמה, גילתה טורקיה סימנים של עייפות פיננסית וצמצמה את שיעור הפליטים החדשים שייקלטו על אדמתה. התוצאה היא מספר רב של אנשים שנאלצו לעזוב את בתיהם בסוריה, ולהמתין לאפשרות לחצות את הגבול לשטח טורקיה.¹⁴ נוסף לסוגיית הפליטים, שעוררה מתחים חברתיים במחוזות באזור הגבול בין סוריה לטורקיה, נאלצה טורקיה להתמודד עם דילמה ביטחונית עקב גלישת הלחימה לשטחה, וגם עם מתח גובר בזירה הפוליטית על רקע זה.¹⁵ מפעם לפעם נחתו פגזים ונורו יריות בשטח טורקיה. מעורבותה של טורקיה בסכסוך לצד המורדים גרמה לפחות שתי התקפות טרור, בפברואר ובמאי 2013, שאורגנו על ידי קבוצות התומכות במשטר הסורי. האופוזיציה הפוליטית בטורקיה מבקרת את מדיניותה של מפלגת השלטון

בשאלת סוריה, ובראייתה, טורקיה מעורבת מדי במתן סיוע ישיר למורדים. קולם של כוחות ביקורתיים אלה גבר מאז פיגוע מכונית התופת במאי 2013 בדרום-המדינה, שבו נהרגו 43 אנשים. גם דעת הקהל בטורקיה מסתייגת מכך שהמדינה נגררת למעורבות ישירה במשבר הסורי: סקר שנערך ביוני 2013 על ידי The German Marshall Fund of the United States הצביע על כך ש-72 אחוזים מהנשאלים הביעו התנגדות למעורבות ישירה בסוריה – עלייה חדה מ-57 אחוזי ההתנגדות שנרשמו ב-2012.¹⁶ מעבר לכך, קריסת הסמכות של השלטון המרכזי בסוריה והתרבות הקבוצות החמושות עלולות לגרום אי-יציבות בעייתית מבחינה ביטחונית, לאורך תשע-מאות הקילומטרים של הגבול המשותף עם סוריה.

לא ייפלא, אפוא, שלסכסוך הנמשך בסוריה תהיה השפעה ארוכת-טווח גם על היחסים המתוחים בטורקיה עם המיעוט הכורדי, בעיקר לאור ההתבססות דה-פקטו של אזור אוטונומי כורדי בצפון-סוריה. אמנם, טורקיה הצליחה לגבש 'מודוס ויונדי' סביר מבחינתה עם הממשלה האזורית של כורדיסטן בצפון-עיראק, אך עדיין מוקדם מדי לקבוע האם אפשר יהיה ליישם מודל זה בהצלחה גם בכורדיסטן הסורית, בייחוד כאשר מביאים בחשבון את הקשרים ההדוקים של המפלגה הכורדית הסורית העיקרית (מפלגת האיחוד הדמוקרטי) עם מפלגת הפועלים הכורדית (PKK) המנהלת מאבק ממושך עם טורקיה, אשר בה היא צמחה. יש לסכסוך גם השפעה על היחסים בין השלטון לבין המיעוט האלווי הגדול בתורכיה. זוהי קבוצה דתית שפרשה מהאסלאם וקרובה במידה מסוימת לעלוויים בסוריה.

מדינה נוספת הנמצאת תחת לחץ בגין מלחמת האזרחים בסוריה היא ירדן, שמארכת כחצי מיליון פליטים. כשני שלישים מהפליטים נקלטו בערים הירדניות, והשאר שוכנים במחנות פליטים שהוקמו לצורך זה, ובייחוד במחנה זעתרי שבו נמצאים כ-130,000 סורים.¹⁷ למרות שזרימת הפליטים לטורקיה ולירדן היא בהיקף דומה, השפעתה על ירדן ניכרת הרבה יותר. ירדן היא מדינה קטנה – אזוריה מונים כ-6.5 מיליון איש. היא ענייה במשאבים, סובלת ממחסור במים ונמצאת בעיצומו של משבר כלכלי. ירדן מתמודדת עם הצורך לתת טיפול נאות לפליטים,¹⁸ המעמיסים עול כבד על הכלכלה והתשתית. אין לה מענה הולם לקשיים שנוצרו בתחומי הבריאות, יוקר הדיור והצפיפות במחנות, והיא מתקשה להבטיח לפליטים שבתחומה ביטחון תזונתי ואישי. המשבר הכלכלי בירדן החרף עוד גם עקב הפסקת הסחר בין ירדן לסוריה,¹⁹ וזאת במצב שבו התהפוכות בכל האזור פגעו בכלכלתה של ירדן, הרעועה ממילא.

נוסף לכך, כשלוחמים מהאופוזיציה של מתנגדי אסד ובייחוד מ"צבא סוריה החופשי" נעים אל ירדן וממנה ופועלים במחנות הפליטים, נגררת ירדן יותר ויותר

לתוך מלחמת האזרחים הסורית.²⁰ זה המצב לא רק בגלל כדורים תועים ופגזים שנחתו בשטח ירדן, אלא גם משום שחוסר הביטחון ואי-היציבות גולשים לשטחה. מספרם הגדל של לוחמים זרים, הזורמים לתוך סוריה כדי לתמוך בקבוצות הג'האדיסטיות, מהווה רקע לחשש כי בטווח הארוך יותר ינסו גורמים קיצוניים לחדור לירדן וליזום בה פעולות טרור. אי לכך, ולמרות הנדיבות שהופגנה על ידי הירדנים בסייעם לפליטים, ברחוב הירדני התעוררה טינה כלפי הפליטים,²¹ בעיקר נוכח הקיצוצים בסובסידיות והעלייה במחירי מוצרי הצריכה והדלק, שהתבצעו עקב הצורך בהתאמות כלכליות.²² לבסוף, המדינה המושפעת במידה המשמעותית ביותר ממלחמת האזרחים בסוריה היא לבנון, שבה שכנו כבר טרם המשבר כ-500,000 תושבים סוריים, ועתה נאלצה לקלוט עוד כ-700,000 פליטים, המפוזרים ביותר מאלף יישובים שונים.²³ תנועת הפליטים לתוך לבנון הלכה וגברה; סגנית המזכיר הכללי של האו"ם לנושאים הומניטריים, ואלרי אמוס, ציינה שבין ינואר ליולי 2013 גדל מספר הפליטים במאתיים אחוזים.²⁴ – מה שביסס הערכה שבסוף השנה יגיע מספר הפליטים הסוריים בלבנון למיליון (למספר זה מוסיף הנציב העליון לפליטים עוד כ-80,000 פליטים פלסטיניים מסוריה).²⁵ המצב ההומניטרי בריכוזי הפליטים קשה ביותר, בהיעדר פתרונות דיור ועקב מחסור בשירותים בסיסיים, החל בגישה למים נקיים וסניטציה וכלה בטיפול רפואי.²⁶ היחסים בין הפליטים הסוריים והאזרחים הלבנוניים מורכבים ומאופיינים בסולידריות משולבת במתח, ולעתים גם בהפליה.²⁷

המלחמה בסוריה השפיעה על לבנון באופנים נוספים, הנובעים מהקשרים ההיסטוריים בין לבנון וסוריה, בצירוף המבנה העדתי והפוליטי הספציפי של לבנון. ראשית, לבנון נגררה פעמים רבות למלחמה: נרשמו מקרים רבים של ירי חוצה גבול, וכן תקריות בין הצבא הסורי וכוחות המורדים שאירעו בשטח לבנון, בייחוד בבקעת הלבנון (הבקאע).²⁸ שנית, לכלכלת לבנון ולכלכלת סוריה קשר היסטורי, ולכן הסנקציות שהוטלו על סוריה והמשבר הכלכלי העמוק במדינה פגעו גם בכלכלה הלבנונית. שלישית, ובאופן המשמעותי ביותר, מלחמת האזרחים בסוריה ערערה בחרפות את היציבות בלבנון, משום שהחמירה את היחסים הפוליטיים והעדתיים בה, בהרחיבה באופן דרסטי את הפער בין הקהילה השיעית לסוניית בסכסוך שהוא עדתי, אבל אולי פוליטי יותר. התהום שבין הכוחות תומכי אסד (המונהגים על ידי המפלגות השיעיות, חזבאללה ואמאל, ונתמכים, בין הגורמים האחרים, על ידי התנועה הפטריוטית החופשית של מישל עאון) לבין קואליציית ה-14 במאס המתנגדת לאסד (שמונהגת על ידי תנועת 'העתיד' הסונית) היא עמוקה ביותר. התוצאה היא שיתוק פוליטי: נפילת הממשלה הלבנונית של נגיב מיקאטי באפריל 2013 יצרה קיפאון, כאשר ראש הממשלה הזמני, תמאם

סלאם, אינו יכול להקים קבינט חדש, והפרלמנט נאלץ לדחות את מועד הסיבוב הבא של הבחירות לפרלמנט.²⁹ ההתנגשויות הסלימו לפעמים לעימותים חמושים מלאים. לדוגמה, בטרפולי, העיר השנייה בגודלה בלבנון, וגם בבקעת הלבנון, אי-הסכמות בין תומכי אסד ומתנגדיו מהקהילה העלווית, השיעית והסונית הביאו תכופות להתלקחותם של עימותים אלימים.³⁰ המצב הסלים במיוחד מאז נכנס חזבאללה למעורבות ישירה במלחמה בסוריה. התפתחות זו חיזקה את הפן העדתי של המחלוקת בין הגורמים התומכים באסד והמתנגדים לו, והלהיטה את הקבוצות הסלפיות בלבנון, כפי שהתבטא הדבר ברטוריקה שלהם נגד חזבאללה. הפיגועים שאירעו במאי וביוני 2013 נגד מעוז חזבאללה ברובע דאחיה בביירות הצביעו בבירור על מגמה זו, וכך גם המספר הגובר של לבנונים סונים ושיעים, שחצו את הגבול על מנת להילחם בתוך סוריה. אם המשטר הסורי יתמוטט, תהיה לכך השפעה מרחיקת לכת על לבנון. קריסת המשטר תחזק, קרוב לוודאי, את הכוחות התומכים בקואליציית ה-14 במארס. חזבאללה יושפע אף הוא מנפילת שותפו שבדמשק, והוא צפוי לאבד הון פוליטי, כוח ופופולריות, אם כי סביר להניח שיישאר הכוח הצבאי הדומיננטי בלבנון. בכל מקרה, על רקע זה יעורבבו מחדש הקלפים הפוליטיים בלבנון, ותיווצרנה בריתות פוליטיות חדשות.

תרחישים אפשריים והשלכות על ישראל

ככל שתימשך מלחמת האזרחים תיחלש יכולתה של סוריה, שלא הייתה גבוהה מלכתחילה, להתמודד עם ישראל במלחמה סדירה. מצד שני, השלטון המרכזי איבד את השליטה בחלקים נרחבים משטח המדינה, והכאוס שולט גם בקרבת הגבול ברמת הגולן. בשטחים אלה פועלות קבוצות מורדים שחלקן ג'האדיסטיות-סלפסטיות, ולהן אידאולוגיה אנטי-ישראלית חריפה. לכן, קיימת אפשרות שיפעילו את נשקן גם נגד ישראל. קבוצות מורדים יכולות אף לפעול נגד ישראל כדי לנסות למשוך אותה למעורבות במלחמת האזרחים.

עדות להנמכת הסף בתודעה של הממשל הסורי לגבי שימוש בנשק כימי הייתה השימוש הגובר שעשה בנשק זה; היו יכולות להיות לכך גם השלכות על נכונותו להשתמש בנשק כימי נגד ישראל, אך איום זה יוסר אם סוריה אכן תפורק מנשקה הכימי. עם זאת, המצב הכאוטי בסוריה העלה את ההסתברות של זליגת נשק מתקדם אחר לידי קבוצות קיצוניות המהוות איום על ישראל – חזבאללה או קבוצות ג'האדיסטיות משורות האופוזיציה. משמעות חמורה במיוחד תהיה לזליגת נשק כימי, ואולי אפילו ביולוגי, לידי קבוצות אלה.

אפשר שעם הזמן יתעייפו הצדדים הלוחמים בסוריה והם יידחפו להידברות, שתביא לשינוי משטר אבולוציוני במדינה. אולם, סבירותה של התפתחות בכיוון זה בשנה הקרובה נמוכה מאוד. זאת, הן בשל האופי העדתי והג'האדיסטי המתעצם של העימות, והן משום שכל אחד מהצדדים יהיה נכון להידבר עם האחר רק כשידו על העליונה, ולצד שכנגד לא תהא ברירה אלא להיכנע. לא קל יהיה להתגבר על הקשיים הניצבים בדרך לכינוס ועידה בינלאומית בהשתתפות נציגי המשטר וקבוצות האופוזיציה השונות ("ועידת ז'נבה 2"), ושגם אם תתקיים הוועידה, שבשלב זה אמורה להתכנס ב-22 בינואר 2014 – יגובש במסגרתה פתרון הסכמי. כמו כן, לא נראה בשלב זה כי יתממשו התקוות שההסכם על פירוק הנשק הכימי ייצור מנוף של הבנות בין ארצות הברית לרוסיה, ועל רקע זה יתגבש בסיס למשא ומתן רציני בין המשטר לכוחות האופוזיציה בסוריה.

יסוד מוצק יותר יש להנחה שמלחמת האזרחים תימשך זמן רב, וכי הסיכוי למעורבות חיצונית שתטה את הכף לכיוון זה או אחר ייוותר נמוך. כתוצאה מכך יתממש אחד מארבעה תרחישים אחרים, שאין אפשרות להעריך את סבירותם היחסית: א. "תרחיש סומליה" – מלחמת האזרחים תימשך ללא סוף ברור, ותביא את סוריה למציאות כאוטית של מדינה כושלת.

ב. "תרחיש סוף סייקס-פיקו" – סוריה תתפרק לכמה תת-מדינות; מדינה עלווית בציר דמשק-אזור החוף; מדינה סונית בצפון, בדרום ובמזרח; מדינה כורדית בצפון-מזרח סוריה.

ג. ניצחון של המשטר לאחר מלחמת התשה של מספר שנים.
ד. ניצחון של המורדים לאחר מלחמת התשה של מספר שנים.
לכל אחד מארבעה תרחישים אלה יהיו השלכות לגבי ישראל – לא כולן מאיימות ושליליות בהכרח.

התממשות "תרחיש סומליה" תחרף את האיומים על ישראל, בפרט מצדן של קבוצות לא-נשלטות. מצד אחד תיעלם כמעט לחלוטין יכולתה של סוריה כמדינה להילחם בישראל, ומצד שני יתעצמו האיומים האחרים מצד שחקנים לא-מדינתיים, ויגבר הסיכוי של נפילת נשק מתקדם לידיהם.

במסגרת "סוף סייקס-פיקו" תיווצר מציאות נוחה לישראל. מצד אחד, בכל תת-מדינה יהיה שלטון מרכזי שישראל תוכל למקד בו את מדיניותה. מצד שני, כל אחת מהמדינות הללו תהיה חלשה ולא תוכל לאיים על ישראל. ייתכן כי עם חלקן תוכל ישראל לבנות מערכת יחסים טובה.

גם אם ינצח המשטר בתום שנים של לחימה, סוריה תישאר חלשה למשך זמן ניכר, ולכן לא ייווצר איום צבאי ישיר על ישראל. יתר על כן, בתרחיש זה תצומצם האפשרות של נפילת אמצעי לחימה לידי קבוצות לא־נשלטות, הרואות בישראל אויב. לכן, חזרתו של שלטון מרכזי לסוריה אמורה להיות טובה לישראל. ואולם, בתרחיש זה צפויות להיות גם השלכות שליליות עבור ישראל וגם במישור האזורי, משום שניצחון המשטר ייתפס כניצחון של "ציר ההתנגדות" בהובלת איראן. תלותו של המשטר הסורי באיראן ובחזבאללה אף תגבר ביחס לשנים שקדמו למלחמת האזרחים.

ניצחון המורדים ייצור מדינה סורית חלשה בשלטון סוני. מדינה זו לא תהווה איום צבאי־מדינתי לישראל. זאת ועוד, סביר כי בתרחיש זה ייחלש הציר שבהנהגת איראן, משום שהמשטר הסורי החדש יהיה עוין לאיראן ולחזבאללה בשל תמיכתם במשטר אסד. אולם, ייתכן כי סוריה תאפשר אז לקבוצות טרור אנטי־ישראליות לפעול משטחה, בייחוד אם המשטר החדש יהיה אסלאמיסטי וישולבו בו גורמים סלפיסטיים. ממשלת ישראל בחרה עד כה במדיניות של הימנעות מהתערבות בנעשה בסוריה. יש הגיון רב במדיניות זו, משום של־ישראל יש אמנם כוח רב להשפיע על המתרחש בסוריה, אבל אין לה שום אפשרות לשלוט בתוצאות התערבותה. לכן, ובמיוחד במצב שבו מרבית התרחישים האפשריים הם בעלי משמעויות שליליות מבחינת ישראל, עדיפה אי־התערבות, ובכלל זאת יש לשמור על מדיניות התבטאויות זהירה, כדי לנסות למנוע היווצרות דימוי של התערבות ישראלית.

המצב בסוריה כבר יצר איומים שצריך להתמודד עמם, ועל ישראל להיערך גם לאיומים נוספים שעלולים להתפתח בתרחישים העתידיים. התגברות איומי הביטחון השוטף הצריכה חיזוק של מערך ההגנה ברמת הגולן, וצעדים בכיוון זה כבר ננקטו. נדרשת היערכות גם לאפשרות של נפילת נשק מתקדם לידי גורמים עוינים לישראל. ישראל הציבה קווים אדומים ברורים למשטר הסורי לגבי העברת נשק מתקדם לחזבאללה; מספר תקיפות אוויריות שבוצעו בסוריה ויוחסו לישראל היו, כנראה, מענה לחציית קווים אדומים אלה. אולם יש צורך להמשיך לפתח קווי פעולה לגבי האפשרות של נפילת נשק מתקדם, לרבות נשק כימי, לידי קבוצות מורדים סוניות בעלות אידאולוגיה אנטי־ישראלית קיצונית. ישראל צריכה להיות מוכנה למעורבות צבאית מוגבלת וזמנית בתוך סוריה, בתגובה להיווצרות מצבים כאלה. תרחישים אלה מדאיגים גם את ארצות הברית וגורמים מערביים נוספים, ויש צורך לקיים דיאלוג עמם בנושאים אלה, ואף לחתור לגיבוש תוכניות פעולה משותפות.

מנגד, התרחישים השונים יוצרים גם הזדמנויות לישראל. החולשה הצבאית של סוריה מאפשרת לישראל לייחס לאפשרות של מלחמה כוללת עם סוריה סבירות

נמוכה ביותר, לפחות בשנים הקרובות, לנצל משאבים לעריכת רפורמות נחוצות בצבא, וכן להביא זאת בחשבון בשיקולים של בניית התקציב הלאומי. כמו כן תוכל ישראל לנצל את המצב לבניית גשר ובסיס להידברות עם חלק מהשחקנים החדשים בזירה הסורית, גם מבין המורדים, למשל עם העדה הכורדית בסוריה, שאין לה עילה מהותית לעוינות כלפי ישראל.

נוסף לכך, המצב בסוריה יוצר בסיס לשיתוף פעולה הדוק יותר בין ישראל למדינות במזרח התיכון, ביניהן טורקיה (עם כל הקשיים בשיקום הנורמליזציה עם ממשל ארדואן), מדינות נוספות הגובלות בסוריה וגם מדינות במפרץ. ישראל יכולה לסייע לירדן להתמודד עם ההשלכות הכבדות של מלחמת האזרחים בסוריה, ובכך להוסיף נדבך למערכת היחסים האסטרטגיים עמה.

הערות

- 1 הנתונים לפי: The CIA world factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>
- 2 עמוס הראל, "ברק מעריך: משטר אסד ייפול בשבועות הקרובים", **הארץ**, 11 בדצמבר 2011, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.1588695>
- 3 ראו למשל כתבה באתר חדשות ישראל, המנבאת ששחרור דמשק על ידי המורדים קרוב בעקבות הצלחת הפיגוע: מערכת וואלה, עדויות לעוד טבח בסוריה; החל מבצע "שחרור דמשק", וואלה, 18 ביולי 2012, <http://news.walla.co.il/?w=/2550804>
- 4 בעקבות פיגוע ברובע דאחיה בביירות המאוכלס בשיעים, כנראה על ידי סונים ממתנגדי אסד שהתכוונו להעניש את חזבאללה בשל מעורבותו בלחימה בסוריה, איים מנהיג חזבאללה, נסראללה, שאם יהיה צורך הוא יכפיל את מספר הלוחמים בסוריה. ראו: Ali Hashem, "Nasraallah Threatens to Double Hezbollah Forces in Syria", Al-Monitor, August 16, 2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/08/nasraallah-double-forces-syria.html>
- 5 הבהרות נוספות על המניעים הרוסיים ראו גם: צבי מגן, "מה עומד מאחורי התמיכה של רוסיה באסד?" המכון למחקר ביטחון לאומי, מבט על מס' 363, 13 באוגוסט 2012
- 6 Daniel R. DePetrìs, "Kuwait's Hidden Hand in Syria", *National Interest*, July 16, 2013, <http://nationalinterest.org/commentary/kuwaits-hidden-hand-syria-872.9>
- 7 C. J. Chivers and Eric Schmitt, "Arms Shipments Seen from Sudan to the Syrian Rebels", *The New York Times*, August 12, 2013, http://www.nytimes.com/2013/08/13/world/africa/arms-shipments-seen-from-sudan-to-syria-rebels.html?_r=0
- 8 Megan Price, Jeff Klingner, Anas Qtiesh, and Patrick Ball, "Updated Statistical Analysis of Documentation of Killings in the Syrian Arab Republic," United Nations Office of the UN High Commissioner for Human Rights, June 13, 2013, <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/SY/HRDAG-Updated-SY-report.pdf>

- Alan Cowell, "War Deaths in Syria Said to Top 100,000," *The New York Times*, June 26, 2013, http://www.nytimes.com/2013/06/27/world/middleeast/syria.html?_r=0
- "Humanitarian Bulletin Syria," *United Nations Office for the Coordination of Humanitarian assistance (OCHA)*, Issue 30, July 16-29, 2013, <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Syria%20Humanitarian%20Bulletin%20-%20Issue%20No.%2030.pdf>
- 51.4 of the refugee population is under the age of 18. See: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>
- Humanitarian Bulletin Syria," <http://www.unocha.org/crisis/syria>: הנתונים לפי: 12
- "Blurring the Borders: Syrian Spillover Risks for Turkey," *International Crisis Group*. 13
- Europe Report No. 225, April 30, 2013, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/turkey-cyprus/turkey/225-blurring-the-borders-syrian-spillover-risks-for-turkey>;
- See also: UNHCR Turkey Syrian Refugee Daily Sitrep, July 31, 2013, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>
- Kemal Kirişçi, "Syrian Refugees in Turkey: The Limits of an Open Door Policy," 14
- Brookings*, June 27, 2013, <http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2013/06/27-syrian-refugees-in-turkey-kirisci>
- "43 dead in Turkey car bombings near Syria," *The Daily Star*, May 23, 2013. <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2013/May-11/216733-explosions-shake-turkish-town-on-syria-border-official.ashx#ixzz2bMxw6100>; <http://news.sky.com/story/1089640/nine-turkish-citizens-held-over-car-bombs>
- 'Survey: U.S., European, and Turkish Publics Oppose Intervention in Syrian Conflict, Favor 16
- Democracy over Stability in MENA Region,' *German Marshall Fund of the United States*, September 6, 2013, <http://trends.gmfus.org/survey-u-s-european-and-turkish-publics-oppose-intervention-in-syrian-conflict-favor-democracy-over-stability-in-mena-region/>
- Jeff Crisp, Greg Garras, Jenny McAvoy, Ed Schenkenberg, Paul Spiegel, and Frances 17
- Voon, "From slow boil to breaking point: A real-time evaluation of UNHCR's response to the Syrian refugee emergency," *United Nations High Commissioner For Refugees Policy Development And Evaluation Service*, July 2013, data.unhcr.org/syrianrefugees/download.php?id=2558
- Heba Aly, "Analysis: Hard choices: When the Syria aid response runs out of money," *IRIN*, 18
- June 11, 2013, <http://www.irinnews.org/report/98210/analysis-hard-choices-when-the-syria-aid-response-runs-out-of-money>
- Rana F. Sweis, "Resentment Grows Against Syrian Refugees in Jordan," *New York Times*, 19
- May 9, 2013, http://www.nytimes.com/2013/05/09/world/middleeast/09iht-m09-jordan-syria.html?partner=rss&emc=rss&_r=1&
- Elizabeth Ferris, "The Syrian Humanitarian Crisis: Five Uncomfortable Questions for the 20
- International Community, *Brookings*, July 8, 2013. <http://www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2013/07/08-syria-humanitarian-crisis>
- Rana F. Sweis, "Resentment Grows Against Syrian Refugees in Jordan." 21
- Jeff Crisp, Greg Garras, Jenny McAvoy, Ed Schenkenberg, Paul Spiegel, and Frances Voon, 22
- "From slow boil to breaking point: A real-time evaluation of UNHCR's response to the Syrian refugee emergency," 11 data.unhcr.org/syrianrefugees/download.php?id=2558

- UNHCR, "Syria Regional Refugee Response," [http://data.unhcr.org/syrianrefugees/](http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=122) 23
country.php?id=122; Jeff Crisp, Greg Garras, Jenny McAvoy, Ed Schenkenberg, Paul
Spiegel, and Frances Voon, "From slow boil to breaking point: A real-time evaluation of
UNHCR's response to the Syrian refugee emergency," 12.
- "UN official urges support as Lebanon struggles to cope with 'huge burden' of Syrian 24
refugees," *Un News Center*, July 2, 2013, [http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID](http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=45328&Cr=syria&Cr1=lebanon#.UgNYnG3s6Ch)
=45328&Cr=syria&Cr1=lebanon#.UgNYnG3s6Ch
- "UN official urges support as Lebanon struggles to cope with 'huge burden' of Syrian 25
refugees," *Un News Center*, July 2, 2013.
- "Syria Regional Response Plan (January to December 2013)," 26-31, [http://unhcr.](http://unhcr.org/51b04c9c9.html) 26
org/51b04c9c9.html
- See: Mona Christophersen and Cathrine Thorleifsson, "Lebanese Contradictory Responses 27
to Syrian Refugees Include Stress, Hospitality, Resentment," The Issam Fares Institute for
Public Policy and International Affairs (IFI) at the American University of Beirut (AUB),
Brief, June 2013, [http://www.aub.edu.lb/ifi/Documents/policy_memo/20130705ifi_memo_](http://www.aub.edu.lb/ifi/Documents/policy_memo/20130705ifi_memo_Fafo_IFI_Policy_brief_Syrians_in_Lebanon.pdf)
Fafo_IFI_Policy_brief_Syrians_in_Lebanon.pdf
- See: "Lebanese army deploys in tense Bekaa Valley," *Al-Jazeera*, June 13, 2013, [http://](http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/06/20136171621715181.html) 28
www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/06/20136171621715181.html
- "Lebanon's deadlocked parliament postpones June election," Reuters, May 31, 2013, 29
[http://www.reuters.com/article/2013/05/31/us-lebanon-parliament-election-](http://www.reuters.com/article/2013/05/31/us-lebanon-parliament-election-idUSBRE94U0N420130531)
idUSBRE94U0N420130531
- See: Benedetta Berti "The Arab Uprisings and Lebanon: All Quiet on the Levant Front?" 30
in *One Year of the Arab Spring: Global and Regional Implications*, Guzansky, Yoel and
Heller, Mark A., eds. (INSS Memorandum No. 113, Tel Aviv: Institute for National Security
Studies, March 2012); and Benedetta Berti, "Tensions in Tripoli: The Syrian Crisis and its
Impact on Lebanon," *INSS Insight No. 336*, May 20, 2012.